

APUNTS SOBRE LA TEORIA MARXISTA: EL PODER I L'HEGEMONIA

Néstor Kohan

Diari Madres de Plaza de Mayo núm. 6, desembre 2003

Com domina la classe dominant? Aquesta és la pregunta del milió. Tots els lectors i les lectores de diari de les Madres saben que el capitalisme és un sistema de poder, explotació i dominació. No s'ha d'aclarir res. Se sofreix en carn pròpia tots els dies. La nostra dolorosa història nacional constitueix una prova irrefutable en aquest sentit. Però el que resulta un tant més complex és desxifrar el jeroglífic de les formes concretes a través de les quals es reproduïx quotidianament el capital i s'exerceix aquest poder en cada conjuntura. Quan es tracta de resoldre aquest enigma apareixen els nostres mals de cap. Que no són pocs...

El model polític d'El Manifest Comunista

A l'hora d'analitzar el capitalisme, Karl Marx, com un detectiu amb una lupa, feu observable i traduí al terreny de la teoria política aquella terrible realitat que vivien i patien els treballadors de la seva època. Tota la societat es divideix en explotadors i explotats. Tota la història de la societat no és més, sentència Marx, que la història de la lluita de classes.

Esclavistes i esclaus, patricis i plebeus, senyors i serfs de la gleba, burgesos i proletaris. Aquesta polarització classista divideix en dos el conjunt de la història de la societat.

Si bé la genealogia de la lluita té mil·lennis a les seves esquenes, Marx no va dubtar en identificar dos grans actors d'aquest drama modern: la burgesia i el proletariat.

L'Estat era, segons l'autor de El Manifest, una maquinària de guerra del capital contra el treball, dels opressors contra els oprimits.

Per la seva simplicitat, aquest model d'anàlisi política feu història i penetrà en el cor de milers i milers de militants en tot el món. No s'havia de trencar el cap per a comprendre-ho. Hi eren "ells" i hi érem "nosaltres". Un pol i l'altre. Blanc i negre. Clar, net, transparent.

El model polític de El 18 Brumari de Lluís Bonaparte

Però quan Marx es va disposar a analitzar una societat puntual, com fou el cas de la França que havia estat commoguda pel cop d'Estat de Lluís Bonaparte al desembre de 1851, rere la derrota de la insurrecció de 1848, elaborà un anàlisi molt més complex. La lluita de classes marca blanc sobre negre, sí, però ve acompanyada per una variada gamma de grisos que en les febrils línies de El Manifest no apareixien a primer pla.

A més d'aquests dos grans personatges -la burgesia i el proletariat- Marx distingeix en la formació social francesa tota una gamma de segments socials que també formen part de la lluita de classes. A més, dona compte del fraccionament que la burgesia sofreix enmig de la lluita política. No és el mateix, ens adverteix Marx, la fracció burgesa dedicada als negocis financers, que la burgesia industrial. I cap d'aquestes dues fraccions és idèntica a la burgesia terratinent. Entre els diversos fraccionaments de les classes es teixeixen aliances polítiques -on una de les fraccions dirigeix i arrossega la resta-. La lluita de classes, aleshores, conclou Marx en el 18 Brumari, no és plana i horitzontal, sinó fraccionada i transversal.

En El 18 Brumari Marx ens parla també de Lluís Bonaparte, un dictador que encapçala un cop d'Estat i es manté dues dècades al front del govern francès. Aquest dictador era un personatge secundari, rodejat de lumpens, que gràcies al lideratge de l'Exèrcit es converteix en un determinat moment de França en una espècie "d'àrbitre" dels conflictes socials. Una espècie de "jutge equidistant", que ve a solucionar i a moderar els conflictes. Aleshores, com que aquest personatge -que Marx detestava- s'anomenava Lluís Bonaparte (nebot de Napoleó) la tradició marxista, començant per Marx i d'aquí en endavant, convertí en categoria teòrica aquest anàlisi polític i el transformà en el concepte de "bonapartisme".

En el seu anàlisi de Lluís Bonaparte i de la situació francesa d'aquell període, Marx planteja elements fonamentals de la seva teoria política.

Per exemple, Marx suggereix que la millor forma de dominació política de la burgesia, la més eficaç, és "la república parlamentària". Per a Marx república parlamentària no és sinònim de democràcia, com suggereix la filosofia política del liberalisme. La república parlamentària no garanteix "la llibertat" sinó que constitueix una forma de dominació. A diferència de la monarquia o de la dictadura militar (on un sol sector de la burgesia domina) en la república parlamentària és el conjunt de la burgesia el que exerceix el seu domini a través de l'Estat i les seves institucions "representatives". Segons Marx, la república parlamentària liqua els interessos de les diverses fraccions de la burgesia, assolint una espècie de "promig" de tots els interessos de la classe dominant en el seu conjunt i, d'aquesta manera, aconsegueix una dominació política general, això és: anònima, impersonal i burocràtica.

En El 18 Brumari Marx a més agrega que, quan la situació política "es desborda" per la indisciplina i la rebel·lió popular, la vella maquinària republicana (amb els seus partits, el seu Parlament, els seus jutges, la seva premsa "independent"; en suma: amb totes les seves institucions) ja no arriba per mantenir la dominació. En aquests moments de crisi aguda, els vells partits polítics de la burgesia ja no representen a aquesta classe social. Queden com "flotant en l'aire" i girant en el buit. Aleshores, emergeix un altre tipus de lideratge polític per a representar a la classe dominant: la burgesia deixa d'estar representada pels liberals, els constitucionalistes o els republicans i passa a estar representada per l'Exèrcit i les Forces Armades que, d'aquesta manera, es constitueixen en "El Partit de l'Ordre". L'Exèrcit, aleshores, apareix

en l'escena política com si... anés a equilibrar la situació catastròfica, però en realitat... ve a garantir la reproducció de la dominació política de la burgesia. Argentina 1966, 1976, etc...

Lenin: teòric de l'hegemonia

Durant el segle XX diversos pensadors revolucionaris intentaren prolongar la reflexió de Marx. No amb un interès purament erudit, i menys "acadèmic", sinó apostant a la lluita política dels treballadors. Tenien en ment el que tot revolucionari ha de tenir: el poder.

Entre molts altres, Lenin, un dels més brillants, per les seves aportacions teòriques i principalment pel seu accionar polític, investigà a fons les fonts del pensament de Marx sobre la dominació i el poder.

En un mateix moviment, Lenin conjugà els dos models polítics que manejava Marx, el del Manifest, i el del 18 Brumari. Contra el què es podria suposar des d'una mirada superficial o desprevinguda, no eren contradictoris entre sí.

En el Manifest Marx estava assenyalant als grans actors estructurals, als principals contendents de la lluita de classes contemporània que s'enfrontarien a llarg termini. En el 18 brumari estava baixant a la terra aquest plantejament general. Lo estructural es conjugava amb lo conjuntural. La llarga duració de la història amb el temps curt de la política. L'estratègia amb la tàctica. Lo lògic amb lo històric.

Per això Lenin va poder definir al marxisme, en quant a mètode, com "l'anàlisi concret de la situació concreta". Aquest tipus d'anàlisi pressuposava conjuguar lo general d'una societat capitalista amb lo particular, el gènere amb l'espècie, lo comú a totes les societats capitalistes amb lo específic de cada una.

El concepte teòric al que apel·là Lenin per donar compte d'aquesta operació de Marx fou el de "formació econòmico-social". Una societat puntual -suposem la França de 1851, la Rússia de 1905 o l'Argentina de 2003- té quelcom de comú que comparteix amb totes les societats capitalistes. I, al mateix temps, té quelcom d'específic i irrepetible.

Com es produeix la lluita de classes en una formació econòmico-social? A través d'aliances entre fraccions de classes socials. Cada aliança constitueix una "força social". (Quan Lenin utilitza el terme "d'aliança" no està pensant en una aliança merament electoral, com la de la UCR i el FREPASO (dos partits argentins), sinó en una aliança en termes d'interessos socials i experiències polítiques). A l'interior de cada força social, hi ha un segment de classe que dirigeix política i culturalment a la resta. Per poder dirigir-los, aquest segment social ha de poder generalitzar els seus propis valors, la seva pròpia cultura, el seu propi programa polític cap al conjunt de la força social. En definitiva, ha de poder aconseguir que el conjunt de la força social internalitzi i adopti com a pròpia l'estratègia, els valors i el programa polític del segment que dirigeix.

A tot aquest complex procés, a través del qual s'exerceix la direcció de la força social en la confrontació política de la lluita de classes, Lenin ho denomina "hegemonia". La dominació política, aleshores, no s'exerceix únicament amb la violència i la repressió de l'Estat. També s'aconsegueix a través de la direcció política i la consumació de l'hegemonia.

Gramsci i les relacions de poder

Apropiant-se i reprenent aquest amplíssim bagatge de reflexions, anàlisis i models de pensament polític, Antonio Gramsci intentà pensar l'hegemonia en societats capitalistes complexes. No sols per a aquelles on la burgesia domina a través d'una dictadura salvatge. Sinó també per aquelles altres on els segments hegemònics de les classes dominants apel·len a la forma més eficaç de dominació política: la república parlamentària (que, insistim, no és sinònim de "democràcia", encara que ens ho diguin els mitjans de comunicació del sistema).

El principal objecte de reflexió que va treure el son a Gramsci, des de la seva joventut fins al seva maduresa, és el problema del poder. A l'analitzar el problema del poder Gramsci realitzà una de les grans innovacions en la teoria i la filosofia política del segle XX. Més de quatre dècades abans de que Michel Foucault formulés la seva coneguda -i celebrada acadèmicament- tesis segons la qual el poder no resideix en l'aparell de l'Estat, no és una cosa sinó que són relacions, Antonio Gramsci -amb menor reconeixement- havia arribat a una conclusió anàloga.

L'italià, reprenent les reflexions de Lenin sobre les condicions d'una "situació revolucionària", redactà un dels passatges fonamentals dels Quaderns de la presó (Quadern núm. 13, 1932-1934): "Anàlisi de situació i relacions de força".

Allà Gramsci separa amarres del marxisme catastrofista segons el qual de la crisi econòmica del capitalisme sorgiria com per art de màgia la revolució socialista. El capitalisme mai s'enfonsa sol, pensa Gramsci. S'ha de derrocar-lo! Per a això fa falta un subjecte organitzat que intervingui, que sigui actiu, que no esperi passivament la crisi com qui espera que caigui una fruita madura d'un arbre. Com pot intervenir el subjecte? Políticament. Però la intervenció política no es realitza "a l'aire", sinó a partir de determinades relacions de poder i de forces perquè el poder no és una cosa sinó que són relacions.

La modificació de les relacions de força ha de partir d'una situació "econòmica objectiva" però mai aturar-se allí. Si no s'aconsegueix passar al pla polític general on es transcendeix la immediatesa econòmica corporativa -passatge que Gramsci anomena "catarsis"- tot intent revolucionari porta al fracàs. Aquesta fou la principal ensenyança que Gramsci va extreure de la derrota dels consells obrers de Turín al 1920. Ens servirà per pensar l'actual crisi argentina i el desenvolupament posterior al 19 i 20 de desembre?

Gramsci i l'hegemonia

És aleshores en aquesta especificitat política on es planteja el problema d'aconseguir l'hegemonia, un altre dels fils rojos de continuïtat en la seva obra. Al reflexionar sobre l'hegemonia Gramsci adverteix que la homogeneïtat de la consciència pròpia i la disgregació de l'enemic es realitza precisament en el terreny de la batalla cultural. Heus aquí la seva increïble actualitat per operar en les condicions obertes pel capitalisme tardà! Ell no s'endinsa en la reflexió sobre la cultura per intentar legitimar la governabilitat consensuada del capitalisme sinó per derrocar-lo.

Què és doncs l'hegemonia per a Gramsci? No és un sistema formal tancat, absolutament homogeni i articulat (aquests sistemes mai es donen en la realitat pràctica, sols en el paper, per això són tan còmodes, fàcils, abstractes i dissecats, però mai expliquen què passa en una societat particular determinada). L'hegemonia, pel contrari, és un procés que expressa la consciència i els valors organitzats pràcticament per significats específics i dominants en un procés social viscut de manera contradictòria, incompleta i fins moltes vegades difusa. En una paraula, l'hegemonia d'un grup social equival a la cultura que aquest grup aconseguí generalitzar per altres segments socials. L'hegemonia és idèntica a la cultura però és quelcom més que la cultura perquè a més inclou necessàriament una distribució específica de poder, jerarquia i d'influència. Com a direcció política i cultural sobre les segments socials "aliats" influïts per ella, l'hegemonia també pressuposa violència i coerció sobre els enemics. No sols és consens (com habitualment es pensa en una trivialització socialdemòcrata del pensament de Gramsci). Per últim, l'hegemonia mai s'accepta de forma passiva, està subjecta a la lluita, a la confrontació, a tota una sèrie "d'estira i arronsa". Per això qui l'exerceix ha de renovar-la sempre, recrear-la, defensar-la i modificar-la, intentant neutralitzar al seu adversari incorporant els seus reclams però separats de tota la seva perillositat.

Si l'hegemonia no és, aleshores, un sistema formal tancat les seves articulacions internes són elàstiques i deixen la possibilitat d'operar sobre ell des d'una altra banda, des de la crítica al sistema, des de la contrahegemonia (a la que permanentment l'hegemonia ha de contrarestar). Si en canvi fos absolutament determinant -excloent tota contradicció i tota tensió- seria impensable qualsevol canvi en la societat.

Aleshores, al reflexionar analíticament sobre les relacions de poder i de forces que caracteritzen a una situació, Gramsci parteix d'una relació "econòmica objectiva", per passar després a la dimensió específicament política i cultural on es construeix l'hegemonia.

La conclusió a la que arriba Gramsci en els Quaderns de la presó, visualitzant les relacions de forces en el seu conjunt, és la següent: "Es pot dir per tant que tots aquests elements són la manifestació concreta de les fluctuacions de conjuntura del conjunt de les relacions socials de força, en el terreny de les quals hi té lloc el pas d'aquestes a relacions polítiques de força per culminar en la relació militar decisiva".

Per tant en el pensament de Gramsci “economia”, “política-cultura” i “guerra” són tres moments interns d’una mateixa totalitat social. No es poden escindir. Són graus i nivells diversos d’una mateixa relació de poder que pot resoldre’s tant en un sentit reaccionari (mantenint l’actual tipus de societat) o en un sentit progressiu, mitjançant una revolució.

Ni tan sols els especialistes, tot i ser grans coneixedors de l’obra de l’italià, advertiren les conseqüències que es deduïen d’aquesta concepció del poder i la política. Al separar bruscament entre la cristallització econòmica per una banda -anomenant-la “estructura”- i la institucionalització política per l’altre -anomenant-la “superestructura”- no s’adonaren que havia deixat sense resposta el marxisme “ortodox”. Fonamentalment en el que es refereix a la lectura d’El Capital de Karl Marx.

L’enemic pren la iniciativa: la revolució passiva

Des de Marx i Engels fins a Lenin, Trotsky i Mao, des de Mariátegui fins al Che Guevara i Fidel, gran part de les reflexions dels marxistes sobre la lluita de classes han girat entorn a la necessitat d’assumir la iniciativa política per part dels treballadors i el poble.

Però, què passa quan la iniciativa la prenen els nostres enemics? Què fer quan els segments hegemònics de la burgesia intenten, amb mesures “progressistes”, posar-se al capdavant dels canvis per desarmar, dividir i neutralitzar als més intransigents i radicals?

Per a pensar aquests moments difícils, que tant s’assimilen a la situació que actualment viu l’Argentina (desembre de 2003), Gramsci elaborà una categoria: la “revolució passiva”. La va prendre d’historiadors italians, però li donà un altre significat.

La revolució passiva és per a Gramsci una “revolució-restauració”, o sigui una transformació des de dalt per la qual els poderosos modifiquen lentament les relacions de força per a neutralitzar als seus enemics d’abaix.

Mitjançant la revolució passiva els segments políticament hegemònics de la classe dominant i dirigent intenten posar-se “a la butxaca” (l’expressió és de Gramsci) als seus adversaris i opositors polítics incorporant part de les seves reclames, però despullades de tot perill revolucionari.

Com enfrontar aquesta iniciativa? De quina manera podem descentrar aquesta estratègia burgesa? La resposta no està en un llibre. L’ha de donar el moviment popular.

Resulta relativament fàcil identificar als nostres enemics quan ells adopten un programa polític de xoc o repressió (pensem en Videla o Menem...). Però l’assumpte es complica quan els sectors de poder apliquen mesures “progressistes”. En aquests moments, navegar en el turmentós oceà de la lluita de classes es torna més complex i delicat...